

Nõukogude autasude süsteem ja Nõukogude Eesti 1945–1953

Hiljar Tammela

Eesti sovetiseerimist käsitledes on seni rohkem uuritud Nõukogude võimu sunnimehhanisme ja repressiivpoliitikat. Tagaplaanile on jäänud repressioonidega üheaegselt läbiviidud nn. „pehme hõivamise” poliitika ehk inimeste kaasamine erinevate hüvede (soodustused, preemiad, aunimetused, aumärgid jne.) kaudu. Käesolev artikkel üritab astuda sammu selle valdkonna uurimise suunas, kajastades Nõukogude autasude süsteemi põhilisi printsiipe ja autasustamiste statistikat Eesti sovetiseerimise esimesel kümnendil. Eesmärgiks on selgitada, missugustest ordenitest ja medalitest Nõukogude autasude süsteem koosnes ning milliste saavutuste eest, kellele ja kui palju neid vaadeldaval perioodil välja anti. Seejuures on vaatluse all süsteemi kõige kõrgem osa ehk autasustamine tähtsamate ordenite ja medalitega. Kõrvale on jäänud üleliiduliste

preemiate, aunimetuste ja aukirjade väljaandmine, samuti autasustamine madalamate tasandite (liiduvabariik, üleliiduline/liiduvabariiklik ministeerium, maakonna/rajooni täitevkomitee jne.) poolt.

Nõukogude autasude süsteemi kohta ilmunud kirjandus ei ole just väga mitmekülgne ega ulatuslik. Nõukogude Liidus, ajal, mil kõnealune autasude süsteem reaalset toimet, ei olnud võimalik selle süsteemi printsiipe teaduslikult käsitleda. Autasustamisi puudutavat kirjandust küll ilmus, kuid valdavalt jäi see noorsoo kasvatamiseks mõeldud lugemike tasemele. Ilmus mõningaid biograafilisi kogumikke Nõukogude Liidu kõrgemaid aunimetusi pälvinud isikute kohta, samuti üksikuid statistilisi kogumikke (ametialaseks kasutamiseks). Viimase kahe kümnendi jooksul on hoogustunud kollektisioonäride tegevus, mille tulemuseks on muu hulgas mitmed vastava rõhuasetusega trükised ja veebilehed. Kuigi Lääne ja kaasaaja Vene ajaloolaste huvi vastava temaatika vastu ei ole olnud suur, on siiski ilmunud ka mõningaid käsitlusi, mis on Nõukogude autasude süsteemi analüüsimisel läinud mõnevõrra sügavamale.¹

Käesoleva artikli kirjutamisel olid põhjalikaks Riigiarhiivis (ERA) säilitatavad Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi (ÜNP) autasustatute arvestuse ja registreerimise osakonna materjalid, samuti Eestimaa Kommunistliku Partei² Keskkomitee dokumendid. Väärtuslikku infot lisandus ka Venemaa Riiklikust Sotsiaalpoliitilise Ajaloo Arhiivist (RGASPI). Peale selle olid aluseks erinevad õigusaktid, mis reguleerisid Nõukogude autasude omistamise, üleandmise jm. korraldust.³

¹ O. Smyslov. Zagadki sovetских nagrad. 1918–1991 gody. Moskva, 2005; P. Guillebaud. The Role of Honorary Awards in the Soviet Economic System. – American Slavic and East European Review 1953, nr. 4, lk. 486–505, jne.

² Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP) oli territoriaalse organisatsioonina Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei (NLKP) osa. Kuni 1952. a. kandsid need organisatsioonid vastavalt nimesid Eestimaa Kommunistlik (bolševike) Partei (EK(b)P) ja Üleliiduline Kommunistlik (bolševike) Partei (ÜK(b)P).

³ Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Konstitutsioon (Põhiseadus). Tallinn, 1950; „Sobranie zakonov i rasporjazenij Raboče-Krest’janskogo Pravitel’sstva Sojuza Sovetskix Socialističeskix Respublik” 1927–1938; NSVL seaduste ja NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste kogu. 1938. a. – juuni 1944. a. Moskva, 1944; „Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja” 1945–1953, jne.

Nõukogude autasude süsteemi kujunemine

Liiduvabariiklike ordenite asutamine

16. septembril 1918. a. asutati Ülevenemaa-lise Kesktäitevkomitee (ÜKTK) dekreediga esimene Nõukogude orden, selleks oli Nõukogude Venemaa Punalipu orden. Sama aasta oktoobris kinnitati ÜKTK presiidiumi poolt ordeni eskiis ja jaanuaris 1919 valmisid esimesed aumärgid. Tegemist oli sõjalise autasuga, s. t. seda omistati sõjaliste teenete eest. Kokku anti Punalipu ordenit Kodusõja aastatel välja ligi 15 000. ÜKTK dekreediga 8. aprillist loodi lisaks Revolutsiooniline aurelv, see oli pidemele kinnitatud Punalipu ordeni-ga mõök.

Detsembris 1920 asutati Vene NFSV Tööpunalipu orden. Sellest sai sõjalisele Punalipu ordenile paralleelne aumärk tsiviilvallas, millega hakati autasustama töösaavutuste eest. Aastatel 1920–1921 loodi Punalipu ja Tööpunalipu ordenitele analoogsed aumärgid ka teistes Nõukogude vabariikides. Kokku asutati 22 liiduvabariiklikku ordenit.⁴

1921. a. sai alguse aunimetus „Töökangelane”. Nimetuse pälvisid vanemad, mitmekümneaastase staažiga töölised, ning sellega koos anti neile „väärtuslikud kingitused”, milleks võisid olla erinevad defitsiitkaubad, näiteks riidekangas, kingapaar vms. Ühtegi ametlikku aumärki selle nimetusega ei kaasnud. Puuduvad kindlad andmed selle kohta, kui palju levis selle aunimetuse omistamine teistes liiduvabariikides peale Vene NFSV ning kui suureks kujunes lõpuks töökangelaste hulk.⁵

Vähemalt 1927. a. on teada NSVL KTK

seadlus, mis reguleerib Töökangelase staatust. Selle järgi võis „Töökangelase” aunimetuse omistada isikule, kel oli „erilisi teeneid tootva töö, teadusliku tegevuse, riikliku või ühiskondliku teenistuse vallas” ja tööstaaži vähemalt 35 aastat. „Töökangelaseks” võisid saada ka sõjaväelased.⁶

Üleliidulised ordenid ja medalid

Teised Nõukogude riigikesed ei kopeerinud Vene NFSV autasude süsteemi täielikult ja esines mitmeid piirkondlikke erisusi. Pärast unitaariigi NSV Liidu moodustamist 1922. a. võeti aga suund liiduvabariikide eripärade ühtlustamisele ka autasude vallas. 1924. a. loodi üleliiduline Punalipu orden ja 1928. a. Tööpunalipu orden.

1930. a. esimene ordenite üldpõhimäärus⁷ nägi veel ette liiduvabariiklike ja üleliiduliste ordenite paralleelselt eksisteerimist, seejuures jäeti liiduvabariigi KTK-le õigus autasustada liiduvabariiklike ordenitega ning ÜKTK nõusolekul asutada ka uusi. 1933. a. need õigused kaotati, seni välja antud liiduvabariiklikud ordenid jäid aga kehtima, s. t. neid tunnustati riiklike aumärkidena. Sellega läks Nõukogude ordenite loomise ja nende-ga autasustamise õigus täielikult üleliidulisele tasandile.

Nagu varem Vene NFSV tasandil, koosnes 1920. aastate lõpuks kogu üleliiduline ordenite süsteem vaid kahest aumärgist: Punalipu orden sõjaliste ja Tööpunalipu orden tööalaste teenete eest tunnustamiseks. Lisaks nendele eksisteeris riikliku tunnustuse vormina veel Töökangelase aunimetus.

Arusaam, et riikliku autasude süsteemi puhul piisab ainult ühest sõjalisest ja ühest

⁴ A. Kuznecov. Nagrady. Ènciklopedičeskij putevoditel' po istorii Rossijskix nagrad. Moskva, 1998, lk. 355.

⁵ Početnoe Zvanie „Geroj Truda”. <http://www.mirnagrad.ru/cgi-bin/exinform.cgi?page=11&ppage=1> [28.04.2008]

⁶ O gerojax truda [27.07.1927]. – Sobranie, nr. 45, 11.08.1927, lk. 866. „Töökangelase” nimetuse edasiarenduse-na loodi 1938. a. Sotsialistliku töö kangelase aunimetus, mis oli selgemalt reglementeeritud ja Nõukogude autasude süsteemis kõrgemal kohal.

⁷ Vn. k. „Obščee položenie ob ordenax Sojuza SSR”. See oli õigusakt, mis sätestas ordenite (hiljem ka medalite) asutamise, omistamise, kandmise ja nendega kaasnevate soodustuste põhilise korra. Üldpõhimäärus ilmus hiljem veel uues redaktsioonis 1936. ja 1979. a.

tsiviilordenist, hakkas kaduma juba 1920. aastate teisel poolel. 1930. a. lisanduski kaks uut autasu – Lenini orden, mis oli mõeldud kõrgemaks tsiviilordeniks (selle esialgne statuut nägi ette autasustamist „eriliste teenete eest sotsialistlikus ülesehitustöös”), ning Punatähe orden, mis oli ette nähtud Punalipu ordenist madalamaks militaaraumärgiks.

1935. a. asutati viies üleliiduline orden, „Austuse märk”, mis kujutas endast teatavat militaar- ja tsiviilautasu „hübriidi” – seda võidi omistada nii erinevate saavutuste eest „sotsialistlikus ülesehitustöös” kui ka „Punaarmee lahinguvõime tugevdamises” ja „NSV Liidu kaitsevõime tugevdamises” üldse.⁸ Sel perioodil on ka Lenini ordeniga hakatud autasustama sõjaliste teenete eest.

1938. a. täiendati NSV Liidu riiklike autasude süsteemi kahe sõjalise ja kahe tsiviilmedaliga. Autasude hierarhias kõrgemad olid sõjaline „Vapruse eest” ja sellele tsiviilaladel vastav „Töövapruse eest”. Madalama klassi medalid kandsid vastavalt nimetusi „Lahinguliste teenete eest” ja „Eeskujuliku töö eest”. 1938. a. anti välja ka esimene üleliiduline juubelimedal „20 aastat TTPA-d [Tööliste ja talupoegade Punaarmeed]”. Nõukogude autasude süsteem tipnes kahe kõrge aunimetusega. Sõjalises vallas oli kõrgeimaks autasuks Nõukogude Liidu kangelase aunimetus (asutatud 1934), mille pälvinule anti veel ka Lenini orden ja Kuldtähe medal (alates 1939). Tsiviilvaldkonna autasude tipuks oli Sotsialistliku töö kangelase aunimetus (asutatud 1938), millega anti samuti kaasa Lenini orden

ning medal „Sirp ja vasar” (alates 1940).

Saksa–Nõukogude sõja aastatel loodi juurde suur hulk sõjalisi ordineid ja medaleid, mis muutsid senist süsteemi olulisel määral. Enamik uusi ordineid kandis Venemaa ajaloost tuntud väepealike nimesid ja olid mõeldud eeskätt Punaarmee väejuhtide autasustamiseks. Sellisteks olid näiteks Suvorovi, Kutuzovi, Aleksander Nevski, Bogdan Hmelniiski, Nahhimovi ja Ušakovi ordenid (kahele viimasele lisandusid ka samanimelised medalid).⁹ Eriti eksklusiivseks võib pidada Võidu ordenit, mida anti Punaarmee tippjuhtkonda kuuluvatele marssalitele ja mõningatele liitlasriikide väejuhtidele, kokku vaid kahekümnel korral. Reavõitlejatele ja nooremohvitseridele olid mõeldud Isamaasõja orden ning isikliku vapruste eest välja antav Kuulsuse orden. Lisaks anti välja mitmeid medaleid eri Nõukogude Liidu linnade kaitsmise eest ning vastase linnade vallutamise eest. Sõja lõpu puhul anti välja kümne miljonilistes tiraažides erinevaid mälestusmedaleid.

1944. a. lisandus eraldi liik autasusid – tunnustus paljulapseliste emadele. Loodi kolm erinevat autasu, mida emadele anti sõltuvalt sünnitatud ja üles kasvatatud laste arvust. „Emamedali” II ja I järku anti vastavalt viie ja kuue lapse eest, ordeni „Ema au” III–I järku seitsme, kaheksa ja üheksa lapse eest. Naisi, kes olid sünnitanud ja üles kasvatanud kümme või rohkem last, autasustati Kangelasema aunimetuse ja samanimelise ordeni andmisega.¹⁰

⁸ Ob ustanovlenii ordena „Znak Početa” [25.11.1935]. – Sobranie, nr. 24, 28.05.1936, lk. 366.

⁹ 1942–1944 loodud sõjaliste ordenite nimitegelastena kasutati ajaloost tuntumaid ja populaarsemaid Vene väejuhte, kes olid olnud NSV Liidu algusaastatel negatiivses valguses, kuid alates 1930. aastatest taas rahvuskangelastena esile tõstetud (järgnevalt esitatud autasude loomise järjekorras): Aleksandr Suvorov (1730–1800) surus 1794. a. maha Poola ülestõusu ja juhtis 1799. a. Vene ekspeditsioonivägesid revolutsioonilise Prantsusmaa vastu Lõuna-Euroopas; Mihhail Kutuzov (1745–1813) sõdis Türgi vastu ja oli üks Vene armee ülemjuhatajatest 1812. a. sõjas Napoleoni vastu; Novgorodi vürst Aleksander Nevski (u. 1220–1263) on viimastel sajanditel olnud armastatuid vene rahvuskangelasi, kelle teeneks peetakse Rootsi ja Saksa edasitungi pidurdamist 13. sajandil; Bogdan Hmelniiski (u. 1595–1657) oli ukraina väejuht, kes võitles Poola ülemvõimu vastu, sõlmides seejuures liidulepingu Venemaaga; Pavel Nahhimov (1802–1855) juhatas Krimmi sõjas (1853–1856) Vene laevastikku, hiljem Sevastopoli kaitsmist, langes lahingus; Fjodor Ušakov (1744–1817) võitis mereväehvitserina osa 18. sajandi lõpu Vene–Türgi sõdadest, 1799 juhatas Vene eskaadrit Vahemerel võitluses Prantsusmaa vastu.

¹⁰ NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadlus riikliku abi suurendamisest rasedatele naistele, lasterikastele ja vallasemadele, emade- ja lastekaitse tugevdamisest, aunime „Sangar-ema” sisseseadmisest ja ordeni „Ema au” ning medali „Emamedal” asutamisest [08.07.1944]. – Eesti NSV Teataja, 31.01.1945, nr. 4, lk. 43.

Järgnevatel aastakümnetel kuni Nõukogude Liidu lagunemiseni täienes süsteem veel viie ordeni võrra. Oktoobripöörde 50. aastapäevaks asutati Oktoobrirevolutsiooni orden (1967), mille omistamisega peeti meele Nõukogude korra rajamise juures olnud isikuid, samuti anti seda riigi tollasele juhtkonnale. Rahvaste Sõpruse orden (1972) oli mõeldud heade suhete rõhutamiseks sõbralike riikidega, samuti erinevate Liidu rahvaste vahel. Samal aastal (1972) loodi ka Töökuulsuse orden kui vaste sõjalisele Kuulsuse ordenile. 1974. a. asutati spetsiaalne aumärk sõjaväelaste autasustamiseks teenistusstaaži eest – orden „Kodumaa teenimise eest NSVL relvajõududes”. Nõukogude Liidu viimastel aastatel jõuti asutada ka orden „Isikliku vap-

ruse eest”, mis oli mõeldud tsiviilelus ülesnäidatud vaprate tegude eest (inimeste elude päästmine, ühiskondliku omandi kaitse jne.). Lisaks asutati veel hulgaliselt juubeli- ja muid medaleid.

Aastail 1945–1953 koosnes Nõukogude Liidu autasude süsteem seega üleliidulisel tasandil kokku kolmest tähtsamast aunimetusest, 29 ordenist ja 11 medalist (siia ei ole juurde arvatud Saksa–Nõukogude sõjaga seotud ja muid erinevaid mälestus- ja juubelimedaleid). Jättes kõrvale autasud paljulapselistele emadele ning otseselt möödunud sõja lahingutegevusega seotud autasud, jääb alles autasude süsteemi universaalsem põhituumik (kaks aunimetust, viis ordenit, neli medalit), mis ongi käesolevas artiklis põhiliselt vaatluse all.

Skeem 1. NSV Liidu kõrgemad riiklikud autasud 1944–1953, reastatuna tähtsuse järjekorras ülalt alla.¹¹

Militaarvaldkond	Tsiviilvaldkond
Nõukogude Liidu kangelase aunimetus (+ medal „Kuldtäht”)	Sotsialistliku töö kangelase aunimetus (+ medal „Sirp ja vasar”)
Lenini orden	
Punalipu orden Punatähe orden	Tööpunalipu orden orden „Austuse märk”
medal „Vapruse eest”	medal „Töövapruse eest”
medal „Lahinguliste teenete eest”	medal „Eeskujuliku töö eest”

Vaadeldaval perioodil on tehtud ka mitmeid ettepanekuid Nõukogude autasude süsteemi täiendamiseks, mis ei ole saanud positiivset vastust. Muu hulgas tegi Eesti NSV juhtkond 1944. a. ettepaneku asutada kas liiduvabariikliku või üleliidulisena Lembitu orden. Innustust oli saadud ilmselt teistest Saksa–Nõukogude sõja ajal asutatud väejuhtide-ordenitest, eriti Bogdan Hmelnski ordenist (ainuke mittevene päritolu väejuhi nimeline autasu, loodud 1943. a.

enne Punaarmee suurpealetungi Ukrainas). 1944. aastaks olid aga olud juba muutunud ja võitlus „natsionalismi” vastu taas esile kerkinud. Igatahes ei saanud ettepanek positiivset vastust.¹²

Autasude grupeerimise küsimus

Vaadeldaval perioodil anti NSV Liidus igal aastal välja mitusada tuhat aumärki. Nõuko-

¹¹ Tabelist on jäetud välja Saksa–Nõukogude sõja ajal loodud autasud, samuti autasud paljulapselistele emadele.

¹² T. Tännberg. „Lembitu ordeni asutamist peame ... üsna tähtsaks”. – Eesti Ekspress 11.08.2004.

gude autasude süsteemi printsiipide mõistatavuse huvides oleks kasulik neid autasusid grupeerida. Nii võib esmalt eristada autasusid sõjaliste ja tsiviilteenete eest. Autasustamised võib jagada kahte rühma ka nende laureaadi alusel – kas selleks on üksikisik või mõni töökollektiiv (tehas, teater, liiduvabariik vms.). Süsteemi lähemaks tundmaõppimiseks jääb sellest aga väheks.

Mõistlik oleks jagada vaadeldaval perioodil Nõukogude Liidus välja antud aunimetused, ordenid ja medalid rühmadesse, võttes aluseks autasustamisestlustes märgitud teened, mille eest iga konkreetne autasu omistati. Nii eristub selgelt viis suuremat gruppi, mis on järgnevalt märgitud tähtedega A–E:

- A) autasustamine mingi **erilise saavutuse** eest, armees ja julgeolekus näiteks edukalt läbiviidud sõjaliste operatsioonide eest. Tsiviilelus võis selliseks saavutuseks olla mõne suurehitise valmimine (kanalid, tehased, hüdroelektrijaamad jm.), uue (sõja-)tehnikaga loomine ja edukas katsetamine jne.;
- B) etteantud **ordeninormi** täitmine (peamiselt põllumajanduses, kus oli kehtestatud teatud saagikusenormid, mille ületanud töotajaid perioodiliselt autasustati);¹³
- C) **töökoha juubel** – massilised autasustamised seoses mingi ametiasutuse või ka näiteks liiduvabariigi juubeliga;
- D) autasustamised väljateenitud **tööstaaži eest** (kehtestati teatud tööstaaži normid, mille ületanud töotajaid esitati perioodiliselt autasustamiseks, staaži eest võis esimese medali saada 10–15 aasta töö eest)
- E) autasustamine konkreetse **isiku juubeli** või individuaalse „tööjuubeli” korral. Sellise tunnustuse pälvisid väga vähesed isikud, peaaegu eranditult partei- ja kultuurieliidi seast.

Autasustamise protseduur

Isikute ülesseadmine autasustamiseks

Käsitledes autasude omistamist erinevate teenete eest, kerkib kohe ka küsimus, kes ja kuidas otsustas, et just need inimesed väärivad vastavat tunnustust. Arhiiviallikatega tutvudes jääb mulje, et autasustamiste **A-liik** (*erilise saavutuse eest*) on toiminud teatavate kvootide kaudu. Arvatavasti NSV Liidu kõige kõrgemal tasemel on tehtud konkreetne poliitiline otsus, et mingi eluala inimesed väärivad riiklikku tunnustust (nt. mingi suurema projekti edu-ka valmimise puhul), ning paika on pandud ka autasustatavate isikute hulk. Nähtavasti on seejärel see number vastavas üleliidulises ministeeriumis või ÜK(b)P KK osakonnas jagatud liiduvabariikide vahel proportsionaalselt kvootideks: kui palju isikuid võib iga liiduvabariik millistele autasudele esitada.

Kõige ilmekam allikas, mida käesoleva artikli autor on seda teemat uurides kohanud, kujutab endast Moskvast Tallinnasse edastatud näpunäiteid ühe konkreetse juhtumi kohta. Tegemist on NLKP KK rasketööstuse osakonna töotaja Grozovi poolt EKP KK-sse tehtud telefonikõne kirjaliku konspektiga, kus antakse juhiseid kandidaatide ülesseadmiseks eelseisvaks nafta- ja gaasitööstuse töotajate autasustamiseks. Eesti NSV-le anti kvoot esitada 18 inimest (üks Lenini ordenile, neli Tööpunalipu ordenile, seitse „Austuse märgile”, kolm inimest medalile „Töövapruse eest” ja kolm medalile „Eesku-juliku töö eest”). Seejuures oli täpsustatud, et „autasustamiseks esitatute hulgas peab olema töölisi ja meistreid 65–67%, vahetult tootmisega tegelevaid insener-tehnilisi töotajaid 19%” jne. Sealsamas on ka EKP KK töotajate poolt tehtud esmane kavand kvoodi jagamisest ENSV ettevõtete vahel.¹⁴ Tegemist on küll dokumendiga aastast 1958, mis jääb

¹³ Tegelikult võiks sellesse gruppi lugeda ka suure hulga Saksa–Nõukogude sõja aegseid autasustamisi, sest sõja-aastail asutatud ordenite statuutides on detailselt märgitud teened, mille eest vastava ordeniga võib autasustada. Nt. võis Isamaasõja I järgu ordeni saada see, „kes kahuritulega on hävitanud vähemalt 3 vaenlase lennukit, ... kes võitluses vallutas vaenlase kahuripatarei” jne. – Isamaasõja I ja II järgu ordeni asutamise kohta. Seadlus 20. maist 1942. – NSVL seaduste ja NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadluste kogu, lk. 224–229.

¹⁴ [NLKP KK-st sm Grozovi telefonikõne käsikirjaline konspekt, 17.12.1958]. ERAF, f. 1, n. 219, s. 1, l. 59–61.

kaesoleva artikli ajalistest piiridest juba välja, kuid muud allikad ning autasustamise süsteemi sisemise loogika ja mehhanismide toimimise jälgimine lubavad oletada, et täpselt samamoodi esitati isikuid A-autasustamiseks ka eelnenud aastatel.

B-autasustamised said NSV Liidus alguse 1947. a., mil NSVL Ülemnõukogu Presiidiumis (ÜNP) võeti vastu esimesed seadlused, mis kehtestasid põllumajanduses teatavad normid, mille saavutanud töötajatel oli õigus autasudele. Vastava asjaajamise reguleerimiseks avaldati NSV Liidu Ministrite Nõukogu (MN) määrused ja nende alusel omakorda liiduvabariikide MN-de määrused, mis kehtestasid isikute B-autasustamiseks esitamise korra. Selle järgi pidid majandijuhatused esitama materjalid vastavate normide täitmise saavutanud isikute kohta maakonna/rajooni Tööraha Saadikute Nõukogu Täitevkomiteesse (TSN TK), kust need tuli edasi saata liiduvabariigi ministrite nõukogusse. Sealt saadeti materjalid kontrolliks rajoonidevaheliste riiklike saagikuse määramise inspektorite kätte ning nendepoolse kinnituse korral tuli taotlus edasi saata vastavasse üleliidulisse ministeeriumi.¹⁵ Seejuures pidid kõik loetletud instantsid kontrollima, kas autasukandidaadile omistatud suured saagid või suur loomakarja juurdekasv vastavad tegelikkusele.¹⁶

Mida need juhendid ei maini, on isikute töötulemuste kontrollile lisandunud poliitili-

ne kontroll. Vaadeldaval perioodil on Eesti NSV kõige kõrgemal tasandil – EK(b)P KK büroos – otsustatud vähemalt kahel korral (1948, 1950) B-autasustamiseks esitatud kandidaatide kinnitamise üle.¹⁷ Ülejäänud korradel on see ilmselt toimunud EK(b)P KK põllumajandusosakonnas või partei maakonnakomiteede põllumajandusosakondades.

Väärrib märkimist, et B-autasustamisi on vaadeldaval perioodil maarahva hulgas väga tugevasti propageeritud,¹⁸ soovides sellega tõsta põllumajandustöötajate motivatsiooni ning seega ka töötulemusi. Ometi moodustavad B-autasustamised Eesti NSV-s väljaantud ordenite ja medalite koguhulgas väga väikese osa (vt. tabel 3).

Kas siinjuures oli tegemist sõjajärgse madalseisuga põllumajanduses, maarahva madala motivatsiooniga, vastavate ametnike ülekoormatusega (ametnikud ei suutnud korrektselt vormistada nõutavat dokumentatsiooni¹⁹) või nende väheste professionaalsusega – see küsimus nõuaks omaette lähemat uurimist.

C-autasustamiste puhul on tõenäoline, et mõne suure üleliidulise institutsiooni (vaadeldaval perioodil nt. prokuratuuri või komsomoli) juubeli puhul on samuti nagu A-autasustamiste korral tehtud poliitiline otsus massilise autasustamise vajalikkusest ning kinnitatud üldkvoot, mis on jagatud ära liiduvabariiklike allasutuste vahel.

¹⁵ Sovhoositöötajate autasustamiseks esitamise puhul NSV Liidu sovhooside ministeeriumi, kolhooside, MTJ-de jm. töötajate puhul NSV Liidu Põllutööministeeriumi.

¹⁶ On teada mitmeid juhtumeid, kus järelkontrollil selgus, et saagikusinspektorid olid andnud nõusoleku sellele põllumajandustöötajate autasustamisele esitamiseks, kes oma reaalse töötulemuse alusel selleks ei kvalifitseerunud. Sel puhul oli tegemist saagikusinspektorite hooletusega, või tõenäolisemalt korruptsiooniga. Vt. NSVL Riikliku Plaanikomitee j.a. saagikuse määramise peainspektor B. Saveljev Tallinna riiklikule rajoonidevahelisele saagikuse määramise inspektorile Kozlovile, 24.11.1948, 80/01 [ringkirj]. ERA, f. R-1158, 1, s. 23, l. 24.

¹⁷ Vt. EKP KK büroo istungite regestid I. 1940–1954. Koost. Tõnu Tannberg. Tartu, 2006, lk. 234, 377.

¹⁸ B-autasustamiseks vajalikud normid trükiti nii spetsiaalsete brošüüridena kui ka avaldati liiduvabariigi päevalehtedes, agitaatorid kõnelesid nendest koosolekutel. Seda korraldab ENSV põllumajandusministeeriumi vastav struktuuriüksus kandis nime agro-zootehnilise propaganda osakond. NSVL põllumajandusministeeriumi juures oli aga eriline eesrindlaste autasustamise küsimuste osakond.

¹⁹ Iga B-autasustamisele esitatava kandidaadi kohta tuli vormistada suur hulk erinevaid aruandeid nii konkreetse töötaja kui kogu majandi töötulemuste kohta üldiselt. ENSV põllumajandusministeerium on vaadeldaval perioodil teinud maakondade TSN TK-de põllumajandusosakondadele pidevalt etteheiteid, et need on jätanud autasustamisandmeid õigeks ajaks esitamata, on blankette valesti täitnud jne. Vt. ERA, f. R-6, n. 8, s. 35 („Kirjavahetus vabariigi kolhoosides põllukultuuride kõrgete saakide saamise ja põllumajanduse eesrindlaste autasustamise küsimustes”, 1949. a.)

1950. a. suvel, enne massilist autasustamist Eesti NSV 10. aastapäeva puhul, saadeti piirkondlikud kvoodid laiali EK(b)P maakonnamiteedesse, kes pidid siis ettenähtud normide piires valima välja kandidaadid autasudele. Liiduvabariikliku ja üleliidulise partei keskkomitee vahelises kirjavahetuses vormistati autasustamine justkui ENSV-st tulnud initsiatiivina: „Seoses Eesti NSV-s Nõukogude võimu kehtestamise 10. aastapäevaga palub EK(b)P KK ÜK(b)P KK-l lubada NSV Liidu ordenite ja medalitega autasustamiseks kõige eesrindlikumaid töötajaid [– – –] kes ennastohverdavalt on võidelnud vabariigi [– – –] sõjajärgse ülesehituse [– – –] eest.”²⁰

Autasustamine staaži eest (**D-grupp**) sai alguse 1944. aastal, ning esmalt tunnustati vaid sõjaväelaste ja julgeolekutöötajate pikaajalist teenistust. 1947. aastast hakati staaži eest autasustamist laiendama ka erinevatele tsiviilsfääri ametitele. Seati sisse staažinormid, mis olid vajalikud ühe või teise autasu saamiseks (need varieerusid eri tööaladel). Staaži eest autasustamist reguleerisid NSVL ÜNP määrused ja spetsiaalsed juhendid.

Nende järgi võis D-autasude kandidaate NSVL ÜNP-le esitada näiteks liiduvabariiklik ministeerium (õpetajate puhul ENSV haridusministeerium), liiduvabariigi MN (teadustöötajate puhul) või ka üleliiduline ministeerium (NSVL sovhooside ministeerium pidi edastama ENSV-st saadud andmed sovhooside zootehnikute, agronomide jt. kohta). Autasukandidaadid tuli esitada üks kord aastas kindlaks tähtpäevaks (näiteks 1. juuniks, 31. detsembriks vms.).

Autasustamise vormeliks oli seadluse järgi „väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest”. Sealjuures sisaldasid autasustamisjuhendid tavaliselt märget, et negatiivse hinnangu

korral isiku tööle võib tema autasustamiseks esitamist *edasi lükata* (mitte autasustamisest lõplikult keelduda!), mis tekitab küsimuse, kas korralduse mõte oli autasustada kõiki teatava staaži saavutanud töötajaid.

D-autasud moodustavad vaadeldaval perioodil Eesti NSV-s välja antud ordenitest ja medalitest üle poole, arvuliselt on neid ligi 4000 (vt. tabel 3). Jättes kõrvale autasud staažikatele julgeolekutöötajatele, jääb alles u. 1500 autasu eri tsiviilametite pidajatele. Tegelikult ei olegi see eriti suur number, arvestades aastatel 1947–1953 välja antud 30 seadlust, mis kehtestasid staaži eest autasustamise väga erinevates töövaldkondades.

Võimalik, et siinjuures mängis otsustavat rolli taas „poliitiline kontroll”. 1948. aastast on säilinud EK(b)P KK I sekretäri ringkiri, milles on öeldud: „EK(b)P KK teeb maakonna- ja linnakomiteedele ettepaneku võtta õpetajate autasustamiseks esitamise töö parteilise kontrolli alla.”²¹ Erilist tähelepanu on vaja pöörata autasustamiseks esitatud õpetajate kandidatuuride igakülgele kontrollile, mitte lubada esitada autasudele isikuid [– – –] kes on end kompromiteerinud minevikus või praegusel ajal ja kes ei ole usaldusväärsed.”²² Arvestades tollast poliitilist õhkkonda on arusaadav, et partei- ja TSN TK-de haridusosakondade ametnikud olid kandidaate esitades ettevaatlikud, kartes esitatud autasukandidaadi tagasilükkamise või võimaliku represseerimise korral tulevikus tagasilööke ka oma karjäärile.

Õpetajate esitamine D-autasudele läks koguni nii aeglaselt, et ENSV ÜNP võttis 1953. a. selle kohta vastu eraldi otsuse, milles märgiti: „ENSV haridusministeerium [– – –] on ilmselt alahinnanud seda suure poliitilise tähtsusega ülesannet. Nii on ENSV-s ülalnimetatud seadluse alusel autasustatud kokku

²⁰ EK(b)P KK sekretär I. Käbini ettekanne ÜK(b)P KK sekretärile Stalinile 09.07.1950. ERAF, f. 1, n. 53, s. 197, l. 74–75. 1950. a. suvel leidsid sellised massilised autasustamised „Nõukogude võimu kehtestamise 10. aastapäeva puhul” aset ka Läti ja Leedu NSV-s.

²¹ NSVL ÜNP seadlus haridustöötajate autasustamisest staaži eest oli ilmunud sama aasta veebruaris, s. o. seitse kuud enne kõnealust ringkirja „parteilisest kontrollist”. Vt. Õpetajate autasustamise kohta NSVL ordenite ja medalitega teenistusaastate ja laitmatu töö eest [12.02.1948]. – Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu Ülemnõukogu Teataja, 18.02.48, lk. 1.

²² EK(b)P KK sekretär Karotamm Tartu maakonnamitee sekretär Brandtile, 10.09.1948. ERAF, f. 148, n. 8, s. 36, l. 1.

ainult 50 inimest, kusjuures suur hulk õpetajaid, kes omavad vajalikku pidevat tööstaaži ja väärikusid autasustamist, on autasustamiseks esitamata.”²³ Võib oletada, et sarnane oli olukord ka teistes ametkondades.

E-autasustamiste kohta on keeruline midagi täpsemat öelda nende väikese arvu tõttu. Vaadeldaval perioodil on Eesti NSV-s isikliku juubeli alusel üle antud ainult üks autasu – Tööpunalipu orden näitleja Ants Lauterile seoses tema 60. sünnipäevaga 1945. a. ENSV ÜNP andmetel on 1952. a. autasustatud ENSV MN esimeest Aleksei Müüriseppa (50 aasta juubel) ja 1953. a. ENSV TA presidenti Johan Eichfeldi (60 aasta juubel) Tööpunalipu ordenitega, kuid need autasud on ilmselt üle antud NSVL ÜNP-s.

1943.–1944. a., veel Saksa–Nõukogude sõja ajal, on Eesti NSV juhtkonna poolt taotletud juubeliautasusid ka näitleja Paul Pinna-le ja maadlustšampion Johannes Kotkasele, kuid teadaolevalt ei leidnud see initsiatiiv ÜK(b)P KK-s positiivset vastukaja.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et kandidaate esitasid autasustamiseks üldjuhul partei- ja kaadriametnikud, kes tegid seda vastusena kõrgemalt tasandilt lähtunud initsiatiivile. Tegemist oli tülika lisaülesandega põhitöö kõrval, mida ilmselt ei tehtud suure entusiasmiga. Sageli ei informeeritud ordeni või medali saamiseks esitamisest ka kandidaati ennast, kellele autasustamise fakt võis tulla suure üllatusena.²⁴

Autasustamise otsustamine

Liiduvabariikidest saadetud autasukandidaatide nimekirjad on üleliidulisel tasandil (kas üleliidulises ministeeriumis või NSVL ÜNP-s) läbi vaadatud ning kohendatud, jättes sealt aeg-ajalt mõningaid isikuid välja. Vaevalt, et

siinjuures oleks tegemist „poliitiliselt sobimatu” inimeste väljajätmisega, kuna nimekirja oli juba liiduvabariigiski läbinud mitmekordse parteilise kontrolli filtri. Arvatavasti tehti korrektiive selleks, et muuta autasustamisnimekirja proportsionaalsemaks, s. t. viimaks autasustatute arvu rohkem vastavusse näiteks liiduvabariigi elanikkonna arvuga. Seejärel on autasustamine kuulutatud välja NSVL ÜNP seadlusega. Vähemalt A-, C- ja E-autasustamiste puhul on sellele pidanud eelnema veel heakskiit ÜK(b)P KK poliitbüroo poolt.²⁵

See poliitbüroo poolne kinnitus on olnud paljuskki vaid vormitäide, sest on küsitav, kui-võrd need autasustamised, mis olid varem korraldatud, enam bürool sisulist arutelu leidsid. Ka poliitbüroo otsused on vormistatud lakooniliselt, näiteks 1946. a. ENSV massilise autasustamise puhul: „Kinnitada NSVL ÜNP seadluse projekt.” [Vt. Pravda, nr. 144, 19.06.1946]²⁶ (Pravdas avaldati seadluse sõnastus („Saavutatud edu eest põllumajanduse, tööstuse, teaduse, kultuuri ja kunsti arendamisel autasustada...”) ja selle alusel autasustatute nimekirja).

NSVL ÜNP poolt vastu võetud autasustamisseadlused ilmusid valikuliselt ajalehes NSV Liidu Ülemnõukogu Teataja ning erinevates üleliidulistes ja regionaalsetes ajakirjandusväljaannetes. Kõikide seadluste publitseerimist takistas nähtavasti autasustamiste tohutu hulk ning kohati (nt. julgeolekutöötajate autasustamise puhul) arvatavasti ka salastatuse nõuded.

Autasude kätteandmine ENSV ÜNP-s

NSV Liidus anti vaadeldaval perioodil „tavainimestest” autasustatutele ordenid ja medalid üle elukohajärgses liiduvabariigis, oblastis või krais. Kui isik, kellele NSVL ÜNP

²³ NSVL ÜNP 12.02.1948 seadluse „Õpetajate autasustamisest NSVL ordenite ja medalitega väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest” täitmise kohta ENSV haridusministeeriumi poolt [01.08.1953]. ERA, f. R-3, n. 3, s. 2144, l. 1.

²⁴ Vt. nt. J. Pino. Elmina Otsman, sotsialistliku töö kangelane. – SL Õhtuleht, 28.10.2000, lk. 16.

²⁵ Vt. Politbjuro CK RKP(b) – VKP(b). Povestki dnja zasedanij. Tom III. 1940–1952. Katalog. Moskva, 2001.

²⁶ O nagraždennii ordenami i medaljami rabotnikov sel'skogo hozjajstva, promyšlennosti, nauki, kul'tury i iskusstva Èstonskoj SSR [18.06.1946]. RGASPI, f. 17, n. 3, s. 1059, l. 34.

seadlusega oli ette nähtud autasu, kolis selle kätteandmise momendiks senisest elukohast teise regiooni, tehti tema töökohale vastavas ametkonnas kindlaks isiku uus elupaik ning organiseeriti talle ordeni või medali üleandmine sealse liiduvabariigi ÜNP või oblasti/krai TSN TK poolt.

Kuni 1953. a. kevadeni toimus Eesti NSV elanikele omistatud ordenite ja medalite kätteandmine valdavalt Eesti NSV ÜNP poolt Tallinnas, vormiliselt NSVL ÜNP nimel (kelle seadlusega oli autasustamine välja kuulutatud). Erandiks olid ordenid ja medalid paljulapselistele emadele, mis anti kätte maakondade ja linnade TSN TK-de poolt. Mingist ajast alates on tehtud eristus ka liiduvabariigi tippjuhtkonna suhtes, kellele on hakatud autasusid üle andma NSVL ÜNP-s. Kui näiteks 1946. a. Eesti NSV massilisel autasustamisel sai sinne eliit oma autasud kätte Tallinnas ENSV ÜNP ruumides ja samal tseremoonial kui ülejäänudki,²⁷ siis 1950. a., kui autasustati ENSV 10. aastapäeva puhul, anti EK(b)P KK sekretärile I. Käbinile, ENSV MN esimehele A. Veimerile ja ÜNP esimehele A. Jakobsonile nende Lenini ordenid üle Moskvas.²⁸ Teadaolevalt on ka 1952–1953 Eesti NSV tegelastele omistatud kaks E-autasu üle antud Moskvas.

Autasude kätteandmist Eesti NSV-s ja nende üle arvepidamist korraldas ENSV Ülemnõukogu autasustatute arvestuse ja registreerimise osakond. Dokumentide vormistamist oli autasude üleandmisega seoses üsna rohkesti. Kui NSVL ÜNP-st laekus ENSV ÜNP-sse ära kiri autasustamisseadlusest, tuli saata autasustatutele kutsed autasu üleandmise tseremooniale. Kohale ilmudes pidi neil kaasas olema täidetud ankeet, mille alusel autasu väljastati. Kui juhtus, et autasustamisseadluses oli autasustatu nimi kirjutatud valesti (mida on ette tulnud üsna sageli), tuli vormistada parandusakt ja saata see NSVL ÜNP-sse.

ENSV ÜNP-s tuli koostada nimekiri autasustamisele kohale ilmunute kohta ning kahes eksemplaris protokoll autasude kätteandmise kohta, millest üks jäi ENSV ÜNP-sse hoiule, teine aga saadeti koos autasustatute isikuankeetidega NSVL ÜNP-sse. Sinna tuli lähetada ka nimekiri isikute kohta, keda oli autasu kätteandmisele kutsutud, kuid kes polnud saanud kohale tulla. Lisaks tuli koostada eraldi aruanded väljaantud ordenite, medalite ja nendega kaasa antud dokumentide kohta. Peale selle pidas ENSV ÜNP autasustatute kaartkataloogi, mis sisaldas isikukaarti iga inimese kohta, kellele oli Eesti NSV-s tsiviilvõimu poolt üle antud orden või medal.

Autasustatutele tehti autasu üleandmise kohta sissekanne ordeniraamatusse või medalitunnistusse, isiku esmakordsel autasustamisel tuli selline dokument talle väljastada. Kuni 1948. a., mil kaotasid kehtivuse autasustatute soodustused, anti iga ordeni ja medaliga välja ka neid soodustusi tõendavad dokumendid: rahaliste kupongide raamatud ja sõidupiletite raamatud. Nimetatud dokumentatsioon tuli täita korrektselt ja mahakriipsutusteta; rikutud dokumentide kohta tuli koostada eraldi akt ning saata see NSVL ÜNP-sse. Autasud anti üle neile aluseks olnud autasustamisseadluste kaupa, andes iga seadluse juures üle esmalt kõrgemad autasud. Ordenid ja medalid anti kätte avatud karbikeses või ümbrikes.²⁹

Autasude üleandmine toimus tavaliselt pidulikul aktusel ENSV ÜNP ruumides. Ordenid ja medalid anti autasustatutele kätte esialgu ENSV ÜNP esimehe poolt, kuid hiljem, autasustamiste hulga suurenedes, on seda ülesannet sageli täitnud ka ÜNP esimehe asetäitjad. 1950. a. suvel, kui Eesti NSV 10. aastapäeva puhul autasustati üle 2000 Eesti elaniku, jagasid autasusid kätte ka ülejäänud presiidiumi liikmed ning see toimus maakondade kaupa kõikjal üle Eesti.

²⁷ [ENSV ÜNP] protokoll autasustatutele NSV Liidu ordenite ja medalite kätteandmise kohta, 14.07.1946. ERA, f. R-3, n. 9, s. 31, l. 40.

²⁸ [NSVL ÜNP autasude osakonna] referent Panfilova. Õiend [dateerimata, suvi 1950]. ERA, f. R-3, n. 9, s. 110, l. 56.

²⁹ Instruksioonid NSV Liidu ordenite ja medalitega autasustamiseks ja nende üleandmise aruandluse vormistamiseks [dateerimata]. ERA, f. R-3, n. 9, s. 1, l. 8–11.

Põllumajanduse eesrindlaste autasustamine: Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi sekretär Voldemar Telling annab 19. novembril 1952. a. Tallinnas Kadrioru lossis Lenini ordeni üle „Viisu” sovhoosi karjabrigadirile Leeni Dellole, kelle brigaad „sai 1951. a. 82 lehvalt keskmiselt 5058 kg piima ja 193 kg võirasva lehma kohta”. Foto: V. Samussenko. EFA 0-4904

Autasude kätteandmine TSN TK-de poolt

ENSV ÜNP jäi ajapikku üha kasvava autasude hulga kättejagamisega ning sellega seonduvate dokumentide vormistamisega hätta. 1951. a. on ENSV ÜNP võtnud vastu otsuse, milles märgitakse, et ordenite ja medalite kätteandmise alal „esineb veel rida puudusi” ning Eesti NSV-s on kätte andmata 300 autasu.³⁰ ENSV ÜNP otsuse ajendiks oli kolm kuud varem ilmunud samasisuline NSVL ÜNP otsus, millest selgub, et mõnes muus NSV Liidu piirkonnas oli see probleem veelgi teravam. Kõige halvem oli seis Stalini oblastis, kus autasustatutele kätteandmist ootas üle 6000 ordeni ja medali, mõni neist juba kaks aastat.³¹

Töenäoliselt just seetõttu delegeeriti 1953. a. ordenite ja medalite isikutele üle-

andmise kohustus rajoonide TSN TK-dele, nähtavasti lootuses, et selle viimine madalale tasemele, „inimestele lähemale”, vähendab seisakuid selles töös. Rajoonide jaoks ei olnud tegemist täiesti uue olukorraga, sest autasusid paljulapselistele emadele oli välja antud juba nende autasude kehtestamisest alates 1944. a. Rajoonide täitevkomiteed pidid saatma aruandeid autasude kätteandmisest ENSV ÜNP-sse, kes töönaoliselt lähetas koondraportid edasi Moskvasse. Julgeoleku- ja siseministeeriumi töötajatele anti aga nüüdsest autasud kätte ametkonnasiseselt.

Väärrib märkimist, et ka TSN TK-des ei laabunud autasude üleandmine probleemidega. ENSV ÜNP oli juba varasematel aastatel märkinud seisakuid rajoonide ja linnade täitevkomiteede töös ema-autasude väljaandmisel. 1954–1955 ilmus lisaks mitu ENSV ÜNP

³⁰ NSVL ordenite ja medalite autasustatutele kätteandmise kohta Eesti NSV-s [05.10.1951]. ERA, f. R-3, n. 3, s. 1714, l. 1–3.

³¹ NSVL ÜNP otsus. Autasustatutele liiduvabariikides, kraides ja oblastites NSV Liidu ordenite ja medalite kätteandmise käigust ja autasude kätteandmise õigeaegsuse kindlustamisest [10.07.1951]. ERA, f. R-3, n. 9, s. 123, l. 3–5.

29. novembril 1950. a. anti Tallinna 19. keskkooli õpetajale Anna Jevdokimovale „väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest“ üle Lenini orden. Nõukogude pressifoto: „Armastatud kasvataja tema elu suurel pidupäeval teda õnnitleva noorsoo keskel.“ Lenini ordeni ostmiseks oli vajalik vähemalt 30-aastane tööstaaž. ERA f. R-1585, n. 1, s. 12, l. 86

otsust, mis taunisid täitevkomiteede poolt „fiktiivsete protokollide“ väljakirjutamist.³² See tähendas seda, et oli juhtumeid, kui isik, kellele üleandmiseks oli autasu täitevkomiteesse saadetud, oli asunud elama mujale, siis täitevkomitee ei saatnud tema autasu ja vastavat akti ÜNP-sse tagasi, vaid koostas fiktiivse protokoll. Võib arvata, et seda ei tehtud mitte eesmärgil autasu omastada, vaid säästa end täiendavast asjaajamisest.

Autasude kätteandmise kajastamine

Kuna autasustamise juures oli alati oluline eesrindlaste propageerimine ja teistele eeskujuks seadmine, ilmus ka ordenite ja medalite üleandmise aktustest ajakirjanduses sageli kajastusi. Need järgisid ühte üldskeemi, kus

tavapäraselt teadustati lühidalt ürituse toimumisest, nimetati ära mõni autasustatu ja tema teened, mille eest ta aumärgi sai. Edastati ka lühike kokkuvõtte autasusid üleandnud tegelase sõnavõtust. Tihti lõppes artikkel ülevaatega mõne autasustatu tänukõnest, milles see tänas parteid ja valitsust talle osutatud au eest, teatas, et autasu ei ole tema individuaalse töö tulemus, vaid kogu kollektiivi saavutus, ning lubas edaspidi veelgi paremaid töötulemusi saavutada.

Võimuorganid on ka nendel artiklidel silma peal hoidnud ning pööranud neile suurt tähelepanu. Nii oli 1948. a. EK(b)P KK büroo istungil arutluse all juhtum samast aastast, kus mõned Eesti NSV ajalehed olid trükinud ära kehvakvaliteedilised fotod sovhoositöötajate autasustamisest. Selliste fotode avaldamine mõisteti büroo otsusega hukka

³² Vt. nt.: Tallinna linna Mererajooni TSN TK endise esimehe V. Tasase poolt fiktiivse protokolliga koostamisest lasterikkale emale E. Efimovale medali „Emamedal“ I järk kätteandmata jätmise kohta [06.02.1954]. ERA, f. R-3, n. 3, s. 2377, l. 1.

ning kuulutati lubamatuks, ajalehtede toimetajaid ähvardati niisuguse „poliitilise vea” kordumisel parteilise karistusega.³³ ENSV ÜNP eelpoolmainitud otsuses 1951. aastast, puudustest autasude kätteandmisel, on muu hulgas hinnatud mitterahuldavaks ka autasustamiste kajastamine ajakirjanduses: „Kes- ja eriti kohalikus ajakirjanduses valgustatakse nõrgalt autasustatuile autasude kätteandmist. Vähe ilmub ka kirjutisi autasustatute tööst ja tegevusest ja nende edusammudest, mille eest neile on antud valitsuse kõrge autasu.”³⁴

NSV Liidus ja Eesti NSV-s välja antud autasude statistika

Autasustamiste üldarvud ja „devalveerumise” küsimus

Venekeelses temaatilises kirjanduses leiab kasutamist mõiste „autasude devalveerumine”. Selle all mõeldakse Nõukogude Liidus ajapikku toimunud autasustamiste hulga kasvu ja koos aumärkide eksklusiivsuse kadumise- ga ka nende prestiiži vähenemist Nõukogude ühiskondlikus teadvuses. Üldtuntud on Nõukogude riigipea Leonid Brežnevi kiindumus erinevatesse aumärkidesse, mida ta lasi endale suurel hulgal omistada. Vahel paigutatakse

„aumärkide devalveerumise” algus aga ekslikult juba Nikita Hruštšovi võimu perioodi (1956–1964).³⁵

Tegemist on huvipakkuva küsimusega, mille käsitlemine nõuab vastavat statistikat. Selleks on järgnevas tabelis esitatud autasustamiste üldhulk eri perioodidel nii üleliidulisel kui ka liiduvabariiklikul tasemel. Käesolevas artiklis seatud ajalistest piiridest ning kasutada olnud allikatest tulenevalt ulatuvad tabelis antud aegread 1960. aastate lõpuni.³⁶

Eesti NSV autasustatute hulga tabeli juures tuleb silmas pidada ka tõsiasja, et tegemist on vaid ENSV ÜNP ja linnade-rajoonide TSN TK-de poolt üle antud autasudega. Sõjaväelastele anti ordenid ja medalid kätte armee liinis ning 1953. a. suvest muudeti ka julgeolekutöötajatele autasude üleandmine ametkonnasiseseks.

Tabel 1. Aastatel 1924–1968 NSV Liidus ja Eesti NSV-s välja antud Nõukogude autasud.³⁷

periood	autasude kätteandmisi Eesti NSV-s	väljakuulutatud autasustamisi NSV Liidus
1924–1937		18 148
1938–1940		119 911

³³ Ob opublikovanii respublikanskimi gazetami iskažennyyx fotoportretov nagraždennyyx ordenami i medaljami rabotnikov sovsxozov EŠSR [14.,19.05.1948]. ERAF, f. 1, n. 4, s. 566, l. 223.

³⁴ NSVL ordenite ja medalite autasustatutele kätteandmise kohta Eesti NSV-s [05.10.1951]. ERA, f. R-3, n. 3, s. 1714, l. 1–3

³⁵ A. Paradiz, V. Syčev. Za službu i xrabrost', za trudy i otečestvo. Sovetskaja nagrađnaja sistema. http://www.nasledie.ru/oboz/N12_01/12_16.HTM [28.04.2008]

³⁶ Siinkohal on vajalik märkida, et Eesti NSV-s üleantud autasude kohta on käesolevas artiklis kasutatud kahte erinevat statistikat. Tabelites 3 ja 4 ning tekstis läbivalt on kasutatud arve, mille artikli autor on saanud autasude üleandmise protokollides sisalduvaid numbraid ükshaaval kokku liites. Need arvud käivad sõjajärgse aastakümne kohta ning vahemikus 1945–1952 sisaldavad ka julgeolekutöötajatele antud autasude statistikat. Järgnevalt on tabelis 1 kasutatud aga erandlikult ENSV ÜNP enda koostatud autasustamiste koondstatistikat aastast 1990, kust on küll välja jäänud julgeolekutöötajate autasustamised, kuid ajaliselt ulatub see välja Nõukogude perioodi lõppu. ENSV ÜNP esitatud andmed võiksid olla teatud mõõndustega kasutatavad – et need on koostatud läbivalt samadest printsiipidest lähtuvalt, võib selle aegrea toel vähemalt jälgida Eesti NSV-s tsiviilisikutele antud autasude koguhulga muutust aastakümnete lõikes.

³⁷ Siin ja järgnevates tabelites on *autasudena* arvestatud järgmisi aumärke. Medalitest sotsialistliku töö kangelase aunimetusega kaasnenud „Sirp ja vasar”, Nõukogude Liidu kangelase aunimetusega kaasnenud medal „Kuldtäht”, medalid „Isamaasõja partisanile” (I–II järk), „Vapruse eest”, „Töövapruse eest”, „Lahinguliste teenete eest”, „Eeskujuliku töö eest” ning Ušakovi ja Nahhimovi nimelised medalid. Ordenitest on *autasude* hulka loetud kõiki nimetatud perioodil kehtinud Nõukogude Liidu ordineid, sh. Saksa–Nõukogude sõja aastatel loodud ordenid (v. a. aumärgid paljulapselistele emadele).

1941–1945	225 ³⁸	13 144 312
1946–1949	623	1 541 785
1950–1954	5343	2 947 122
1955–1959	2278	812 661
1960–1964	1276	122 711
1965–1968	6530	1 223 110

Alus: „NSV Liidu ordenite ja medalitega autasustatute üldine hulk EKP KK j.a. Partei Ajaloo Instituudi andmete (1945–1963) ja [ENSV ÜNP] autasustamiste osakonna žurnaalide põhjal”. ERA, f. R-3, n. 9, s. 1108, l. 3–4; Sbornik statističeskix dannyx o nagraždenii ordenami i medaljami SSSR za 50 let (sentjabr’ 1918 g. – sentjabr’ 1968 g.). 1968. [ERA, f. R-3, n. 9, s. 1127, l. 18–21.]

Selle tabeli andmete alusel võib väita, et „autasude devalveerumise” paigutamine Hruštšovi võimuperioodi ei ole õigustatud. Üleliidulisest statistikast ilmneb, et 1950. aastate lõpp ja järgmise kümnendi algus tähistab autasustamise osas tegelikult hoopis n.-ö. madalseisu, mil ordineid ja medaleid anti välja kordades vähem kui eelneval ja järgneval ajal.

Tabelist nähtub, et Nõukogude autasude süsteem jaguneb kvantitatiivselt selgelt eristuvateks perioodideks. Esimesel perioodil, mis kestab Nõukogude võimu algusaastatest 1930. aastate lõpuni, on aumärkidega vääristatud vähe ning nad eristuvad teistest elitaarse, prestiižse grupina – *ordenikandjatena* (vene keeles – *ordenonosets*).

Järgmisel, konfliktide ja sõdade perioodil,³⁹ autasustatakse peamiselt sõjaväelasi, ning väljaantavate aumärkide hulk praktiliselt sajakordistub. Saksa–Nõukogude sõja järel

jätub massiline autasustamine, kuid edaspidi antakse aumärke peamiselt tsiviilvallas, sõjajärgse ülesehitustöö eest. Huvipakkuv on fakt, et sõjajärgsel kahel aastakümnel on ENSV tsiviilvõimu poolt kätte antud umbes veerand protsenti kõigist vaadeldud perioodil NSV Liidus omistatud autasudest.

Eri tüüpi autasustamiste arvud

Esimeseks autasustamise tüübiks on autasustamine n.-ö. „erilise saavutuse eest” (A-tüüp). Enamik Nõukogude Liidus 1930. aastatel välja antud autasusid kuulub sellesse kategooriasse, samuti märkimisväärne osa sõja-aastate autasustamisi. 1940. aastate teisest poolest on see autasustamise tüüp aga jäänud vähemusse. Milliste soorituste eest täpselt autasustati, on sageli raske kindlaks teha, kuna paljudel juhtudel on autasustamisest tulenev tüüpvormeliks vaid „Valitsuse eriülesannete eduka täitmise eest...”.

Eesti NSV-s on 1940.–1950. aastatel selliste seadluste alusel antud kätte tuhatkond ordenit ja medalit. Enamiku neist on saanud sõjaväelased sõja-aastatel 1941–1945 osutatud teenete eest, samuti julgeolekutöötajad. Viimaseid on autasustatud tõenäoliselt ka vastupanuliikumise mahasurumise ja küüditamisoperatsioonide läbiviimise eest.⁴⁰

Lisaks on 1946. a. autasustatud 385 Eesti NSV tegelast „saavutatud edu eest põllumajanduse, tööstuse, teaduse, kultuuri ja kunsti arendamisel”. Sellised massilised liiduvabariigi-kaupa autasustamised ei olnud NSV Liidus haruldased. Omaette uurimist nõuaks aga küsimus, millistel asjaoludel Eesti NSV autasustamine riigi tippjuhtkonnas arutuse alla tuli.

³⁸ ENSV ÜNP-s koostatud statistika järgi anti nende poolt 1945. a. üle 219 autasu. Varasematel aastatel toimunud autasustamiste kohta sealjuures andmed puuduvad.

³⁹ 1938–1945 autasustati Punaarmee sõjaväelasi teenete eest erinevates relvakonfliktides ja sõdades: lahingud Jaapani vägedega Hassanis (1938) ja Halhin-Golis (1939), Hispaania kodusõda (1936–1939), Talvesõda Soomega (1939–1940), Saksa–Nõukogude sõda (1941–1945).

⁴⁰ 1949. a. augustis autasustati „valitsuse eriülesannete täitmise eest” mitut tuhandet sise- ja julgeolekuministeeriumi töötajat eri liiduvabariikidest. Kuna autasustatute hulgas oli ka mitmeid isikuid ENSV-st, keda 1949. a. märtsiküüditamise järel ametkonnasiseselt esile tõsteti, on selle alusel väidetud, et augustis autasustati teiste seas ka kõige „eesrindlikumaid” tšekiste-küüditajaid.

1947. a. märtsist alates loodi uus süsteem põllumajanduses töötavate inimeste (kolhoosnikud, sovhoosnikud, MTJ-de töötajad jne.) autasustamiseks (B-tüüp). NSVL ÜNP seadlustega kehtestati maaviljeluses kindlad saagikusnormid ja loomakasvatuses karja juurdekasvumäärad, mille täitmise saavutanud töötajatel oli õigus autasule – sõltuvalt normi ületamise määrast võidi neid autasutada medali, ordeni või ka sotsialistliku töö kangelase aunimetusega. Neid seadlusi ilmus aastatel 1947–1953 vähemalt 25 ning nendega kehtestati autasunormid mitmete loomaliikide ja kõikvõimalike erinevate põllukultuuride kasvatajatele. Selliste normide täitmise eest said vaadeldaval ajaperioodil oma aunimetuse ka üheksa esimest Eesti NSV sotsialistliku töö kangelast.

Nõukogude Eestis jäi aga tegelikult selliste normide alusel autasustatute üldarv (u. 200 inimest) väga väikeseks, seda nii võrreldes teiste liiduvabariikidega kui ka Eesti NSV muu statistikaga.⁴¹ Seda märkis oma otsuses 1953. a. ka ENSV ÜNP, leides, et „põllumajanduse eesrindlaste autasustamise alal esineb vabariigis tõsiseid puudusi”, süüdistades selles peamiselt asjaga seotud ministeeriume (ENSV sovhooside ministeerium ning põllumajanduse ja varumise ministeerium), rajoonide TSN TK-sid ning ka kolhoose ja sovhoose.⁴²

Juba 1920. aastatel oli NSV Liidus hakanud juurduma tava autasustada mõne töökollektiivi juubeli puhul selle parimaid töötajaid (C-tüüp).⁴³ Sellisteks kollektiivideks võisid olla näiteks käitised või kultuuriasutused, aga ka suuremad haldusüksused – isegi liiduvabariigid. Eesti NSV väljakuulutamise 10. aastapäeva puhul autasustati 1950. a. suvel ligi kaht ja poolt tuhandet Eesti NSV töötajat,

mis moodustab ligi kolmandiku kõikidest vaadeldaval perioodil liiduvabariigiga seotud autasustamistest üleüldse. Aastatel 1945–1953 pälvisid seda tüüpi autasustamistega Eestist ordineid ja medaleid veel näiteks prokuratuuri töötajad (1947. a., „25 aastat Nõukogude prokuratuuri”), ÜLKNÜ funktsionäärid (1948. a., 30. sünnipäev) jt.

Vastavat statistikat üleliidulisel tasandil ei ole teada. Võttes arvesse ka teiste liiduvabariikide ja erinevate asutuste aastapäevi, võib arvata, et C-tüüpi autasustamistega välja antud ordenite ja medalite koguhulk pidi ulatuma vähemalt kümnetesse tuhandetesse.

Autasustamine tööstaaži eest (D-tüüp) kehtestati teadaolevalt esmakordselt 1944. aastal, ning esialgu vaid jõustruktuuride liikmetele – sõjaväelastele ja julgeolekutöötajatele. Hiljem laienes õigus tööaastate eest autasu saada ka erinevatele tsiviilametitele. Aastatest 1947–1953 on teada vähemalt 30 NSVL ÜNP seadlust, millega see õigus anti esmalt raudteelastele, siis jõelaevastiku ja kaevanduste töötajatele ja nii edasi kõikvõimalikele muudele ametitele.

Omistatav autasu sõltus tööstaažist. Esimesena oli võimalus saada medal „Eeskujuliku töö eest” (tavaliselt staažiga 10 aastat), edasi medal „Töövapruse eest” (15 a.), Tööpunalipu orden ja Lenini orden. Siinjuures väärrib märkimist, et eri ametites olid staažinormid erinevad – kui näiteks laevaehitusinsener võis Lenini ordeni saada 20 tööaasta eest ja veterinaararst 25 tööaasta eest, siis inimesi raviv arst pidi selleks töötama 30 aastat, jne.

Vaadeldaval perioodil Eesti NSV-s kätte antud staažiautasud moodustavad kõigest autasudest üle poole. Üleliidulisel tasandil on aastatel 1946–1953 staaži eest välja antud

⁴¹ NSVL ÜNP statistika kohaselt anti aastatel 1946–1956 „põllumajanduses saavutatud edusammude eest” välja kokku üle 250 000 ordeni ja medali, millest 105 000 läks Vene NFSV-sse, 63 000 Ukraina NSV-sse jne. Selle kõrval on Nõukogude Eestisse tulnud 200 autasu tööpooldest kaduvväike hulk. – Sbornik statističeskix dannyx o nagraždenii ordenami i medaljami SSSR za 50 let (sentjabr’ 1918 g. – sentjabr’ 1968 g.). 1968. ERA, f. R-3, n. 9, s. 1127, l. 50–51.

⁴² Otsus põllumajanduse eesrindlaste ja spetsialistide NSV Liidu ordenite ja medalitega autasustamisest kõrgete näitajate saavutamise eest põllumajanduses ning väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest [04.12.1953]. ERA, f. R-3, n. 3, s. 2180.

⁴³ Vt. O. Smyslov. Zagadki, lk. 47.

umbes kaks ja pool miljonit ordenit ja medalit – see on rohkem kui 2/3 kõigist selle perioodi autasustamistest üldse. Staaži eest autasustamine kaotati NSVL ÜNP otsusega 1958. aastal.⁴⁴

Nõukogude Liidus oli kombeks autasustada tähtsamaid partei-, nõukogude, kultuuri- jm. tegelasi nende juubeli puhul ordenitega (E-tüüp), seda juba 1930. aastatest alates kuni riigi lagunemiseni välja. Reeglina omistati vaid tähtsamaid, Lenini või Tööpunalipu ordeneid,⁴⁵ ning seda 50., 60., 70., 75., 80., 85. või ka 90. sünnipäeva puhul. Sealjuures oli oluline isiku positsioon ning väärtus riigivõimu silmis. Kui marssaleid, ÜK(b)P KK sekretäre, NSVL MN ministreid ja liiduvabariiklike parteiorganisatsioonide juhte autasustati reeglina juba nende 50. sünnipäeval ja Lenini ordeniga, siis näiteks vähem tähtsamaks peetud teadlased või heliloojad võisid oodata Tööpunalipu ordeniga

autasustamist 70 või 75 aasta juubeli puhul.

Eesti NSV tegelastest on vaatluse all olnud perioodil saanud kolm isikut Tööpunalipu ordeni seoses juubeliga: näitleja Ants Lauter (1944. a., 50. sünnipäev), ENSV MN esimehe asetäitja Aleksei Müürisepp (1950, 50) ja ENSV TA president Johan Eichfeld (1953, 60). Selliste autasustamiste arvu NSV Liidu mas- taabis on raske määrata, kuid võib arvata, et 1940.–1950. aastatel oli neid kokku mitusada.

Paraku on Eesti NSV-s vaadeldaval perioodil antud kätte ka ordeneid ja medaleid, mille puhul on ENSV Ülemnõukogu Presiidiumi autasustamise osakonna töötajad unustanud – või jätnud muul põhjusel märkimata – autasustamise aluseks olnud seadluse sõnastuse ning seda pole olnud ka mujalt võimalik leida. Sellised juhtumid moodustavad tinglikult omaette grupi, suurusega 62 autasu, mille kohta on jäänud selgusetuks, mille eest need on omistatud (F-tüüp).

Tabel 2. Aastatel 1946–1953 NSVL ÜNP poolt omistatud ordenid ja medalid, liigitatuna nende saajate ning autasustamise ajendiks olnud teenete järgi.

aasta	1941–1945 sõja eest	„lahinguliste teenete eest”		„edusammude eest rahvamajanduses”	„väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest”			teiste riikide kodanikele	kokku
		armee, laevastik	SM, RJ		tsiviilisikud	armee, laevastik	SM, RJ		
1946	190 253	54	155	13 660	-	77 404	37 426	412	319 364
1947	408 104	1646	8	19 166	7801	83 612	21 655	8	542 000
1948	20 689	102	1714	96 640	74 613	30 036	-	4	223 798
1949	5020	1199	3252	74 303	212 126	91 621	69 102	-	456 623
1950	1	360	1	59 141	115 885	201 660	68 317	-	445 365
1951	131 096	782	2443	58 647	369 534	167 634	68 501	-	798 637
1952	-	7069	4	55 267	205 411	47 299	70 621	-	385 671
1953	-	304	-	6754	265 349	185 413	5	1	457 826
	755 163	11 516	7577	383 578	1 250 719	884 679	335 627	425	3 629 284

Alus: Sbornik statističeskix dannyx o nagraždenii ordenami i medaljami SSSR za 50 let (sentjabr' 1918 g. – sentjabr' 1968 g.). 1968. [ERA, f. R-3, n. 9, s. 1127, l. 27]

⁴⁴ O porjadke nagraždenija ordenami i medaljami SSSR [11.02.1958]. – Vedomosti Verxovnogo Soveta Sojuza Socialističeskix Respublik, 28.02.1958, lk. 225.

⁴⁵ Üleliidulise kompartei liidreid ja poliitbüroo liikmeid on nende võimul olles juubeli puhul autasustatud ka sotsialistliku töö kangelase või Nõukogude Liidu kangelase aunimetusega.

Tabel 3. ENSV ÜNP poolt 1945–1953 kätte antud autasud liigitatuna nende saajate ning autasustamise ajendiks olnud teenete järgi.

	A (eriline saavutus)		B (normi täit- mine)	C (juubel)		D (staaži eest)		E (isiklik juubel)	F (?)	kokku
	sõjalised teened ⁴⁶	töö- alased saavu- tused		ENSV 10. aastapäev (1950)	üle- jäänud	jõu- struk- tuurid	tsiviil- vald- kond			
1945	364	-	-	-	-	344	-	1	1	710
1946	79	380	-	-	-	302	-	-	1	762
1947	21	5	-	-	7	166	-	-	7	206
1948	4	-	80	-	-	16	4	-	-	104
1949	150	1	63	-	34	406	20	-	5	679
1950	23	-	29	2025	1	20	71	-	3	2172
1951	7	1	9	345	-	680	520	-	13	1575
1952	3	-	7	5	-	505	315	-	13	848
1953	5	2	5	2	1	15 ⁴⁷	522	-	19	571
	656	389	193	2377	43	2454	1452	1	62	7627

Alus: Nõukogude ordenite ENSV ÜNP poolt autasustatutele üleandmise protokollid (ERA, f. R-3, n. 9, s. 4, 31, 32, 67, 68, 81, 82, 96, 97, 108, 124, 134, 145)

Autasustamise põhitüüpide osakaalu muutumine

Tabelid 2 ja 3 annavad ilmekalt ülevaate erineval alusel autasustamiste dünaamikast, kusjuures selgelt eristuvad mõningad tendentsid. Ilmneb, et autasustamiste hulk „saavutuste, eriteenete eest” (grupp A) väheneb. Nõukogude–Saksa sõjas ilmutatud teenete eest antud autasud leiavad aja jooksul omanikud ning „valitsuse eriülesannete täitmise eest” autasustatud julgeolekutöötajate osakaal jääb ülejäänud autasude massiivi sees väikeseks.

1940. aastate lõpus saavad alguse autasustamised „ordeninormide” täitmise ja ületamise eest (B-tüüp). Näha on, et Eesti NSV-sse jagus „normiautasusid” üleliidulise tasandiga võrreldes proportsionaalselt vähevoitu.

Seoses Eesti NSV 10. aastapäevaga auta-

sustati üle 2000 inimese, mis moodustab pea kolmandiku kõikidest vaadeldava perioodi autasustamistest üleüldse. Ülejäänud „töökoha juubelid” (tüüp „C”, Nõukogude prokuratuuri aastapäev jm.) kujutavad endast kaduvväikest osa.

Ajapikku saavutavad üha suurema osakaalu D-autasustamised (staaži eest). Kui alguses autasustati vaid staažikaid julgeolekutöötajaid, siis hiljem laieneb selline korraldus pea kõikide valdkondade töötajateni. Võib öelda, et 1950-ndate algusest muutub „väljateenitud aastate ja laitmatu töö eest” autasustamine üldiseks. Vaatluse all oleval perioodil on selle põhjendusega välja antud üle poole kõikidest ordenitest ja medalitest. Selline praktika lõpeb alles 1958. a.

Tähelepanu vääriv küsimus on veel julgeoleku (ja muude nn. jõustruktuuride) tööta-

⁴⁶ Sõjaliste teenete eest omistatud autasude alajaotuses on need ordenid ja medalid, mis omistati Saksa–Nõukogude sõja ajal (ka tagalateenistuses) sooritatud tegude eest. Samuti autasud julgeolekutöötajatele ja muud autasustamised, mille kohta on teada vaid see, et aumärke anti „valitsuse ülesannete täitmise eest”. Tööalaste saavutuste kategoorias on autasustamised sõjajärgse üleschitustöö eest, nt „valitsuse ülesannete täitmise eest raudteede ehitamisel” jne.

⁴⁷ 1953. a. esimesel poolel muudeti julgeolekutöötajate autasustamine ametkonnasiseseks ning seetõttu on ka selle aasta kohta käivad arvud mittetäielikud.

jate osakaal autasustatute üldhulgas. Aastatel 1945–1952, mil see arv on Eesti NSV-s toiminud autasude üleandmise puhul jälgitav, on jõustruktuuride esindajate osa autasustatute üldhulgas pidevalt vähenenud, kuid seda osalt autasustamiste üldhulga kasvamise tõttu. Seda iseloomustab järgmine tabel. Seejuures

tuleb meeles pidada, et tabelis esitatud info ei ole täielik – lisaks nn. A- ja D-autasudele on jõustruktuuride esindajaid autasustatud ka näiteks 1950. a. Eesti NSV aastapäeva puhul (vähemalt 185 inimest) ning neid on arvatavasti ka nn. F-autasustamiste hulgas. Üldprotsent (43,8%) on igatahes märkimisväärne osakaal.

Tabel 4. ENSV ÜNP poolt 1945–1953 kätte antud autasud sõjaliste teenete eest ja jõustruktuuride esindajatele staaži eest.

	A (autasud sõjaliste teenete eest)	Dx (autasud staaži eest jõu- struktuuride esindajaile)	A+Dx kokku (autasud sõjaliste teenete ja staaži eest kokku)	autasustamiste koguhulk	A+Dx protsent autasustamiste koguhulgast
1945	364	344	708	710	99,7%
1946	79	302	381	762	50,0%
1947	21	166	187	206	90,8%
1948	4	16	20	104	19,2%
1949	150	406	556	679	81,9%
1950	23	20	43	2172	2,0%
1951	7	680	687	1575	43,6%
1952	3	505	508	848	59,0%
kokku	651	2439	3090	7056	43,8%

Alus: Nõukogude ordenite ENSV ÜNP poolt autasustatutele üleandmise protokollid (ERA, f. R-3, n. 9, s. 4, 31, 32, 67, 68, 81, 82, 96, 97, 108, 124, 134, 145).

Lõpetuseks

Käesoleva artikli eesmärgiks oli Nõukogude võimu poolt välja antud tohutut ordenite ja medalite massiivi (vaadeldud perioodil üle 3,5 miljoni) kuidagi grupeerida (jaotus ABCDE), uurida autasustamiste protseduuri ning välja tuua kõige esialgsem ja üldisem aumärkide statistika. Artikli autor annab endale aru, et sellega on pikal teel astunud kõigest väike samm. Teemaga seondub mitmeid huvipakkuvaid küsimusi, näiteks kuidas täpselt kujundati autasustamiste poliitikat Kremlist (millistel alustel määrati liiduvabariikidele „autasukvoodid”, kelle initsiatiivil algatati nn. A-autasustamisi jne.), milline oli sealjuures liiduvabariikide roll, kas väljaantud tsiviilautasude hulga tohtu kasv pärast sõja lõppu aitas kaasa soovitud eesmärgile – rahvamajanduse kiirele taastamisele jne. Nõukogude

autasude süsteem on ilmselgelt valdkond, mille lähem uurimine seisab alles ees.

Artikli aluseks on autori poolt 2008. a. Tartu Ülikooli Ajaloo ja Arheoloogia Instituudis kaitstud magistritöö „Nõukogude autasude süsteem Eesti NSV näitel (1945–1953)” (juhendaja T. Tannberg).

Hiljar Tammela

(1982)

Lõpetanud Tartu Ülikooli. Humanitaarteaduste magister 2008. a. Eesti Ajaloomuuseumi teadur 2007. aastast. Tartu Ülikooli doktorant. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti sovetiseerimine, külm sõda ja Eesti NSV.